

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Ганна Спіцина,

доктор юридичних наук,

професор кафедри державно-правових

дисциплін та міжнародного права

Харківського національного педагогічного

університету імені Г. С. Сковороди

УДК 342.7

Конституційний захист прав людини як складова європейського вибору України

Ефективні механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина слід назвати тією основоположною домінантою, навколо якої будується внутрішня та зовнішня політика будь-якої економічно та соціально розвиненої країни світу. Зазначений висновок повністю кореспондує політиці й нашої держави, стаття 3 Конституції якої проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності України, держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, відповідно до Основного Закону України, захист прав людини і громадянина є одним із пріоритетних завдань держави та її інституцій, а права і

свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Як зазначає В. М. Андріїв, сьогодні визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Саме за цією ознакою сучасна демократія відрізняється від своїх історичних прототипів, стає більш виваженою і гуманною [1, с. 4]. Проблема прав людини та громадянина – одна з найактуальніших у національному законодавстві будь-якої країни світу. Інститут прав людини та громадянина закріплює свободу народу і кожної людини від свавілля державної влади і є серцевиною конституційного ладу. Наприклад, майже 30 % статей Конституції України присвячені правам і свободам людини і громадянина. Саме права і свободи людини й громадянина, закріплені в нормах

права, створюють у своїй єдності правовий статус особи. Усі державно-правові явища кристалізуються у правах людини, виступають основою, центральною ланкою всього державного і правового життя [2, с. 89].

Визначенню прав людини і громадянина в Конституції України присвячений Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому вони знаходять своє закріплення в економічній, політичній, соціальній, культурній, трудовій та інших сферах. Характерною особливістю наведеного розділу слід назвати те, що в ньому розкриваються не тільки права людини, але і зосереджується увага на правах громадянина. Безперечно, ці два поняття не є тотожними та відрізняються між собою, в першу чергу, за обсягом свого змісту, який для такої категорії як права людини є набагато ширшим.

Для конституційно-правового регулювання основних прав і свобод людини і громадянина в Україні на сучасному етапі функціонування нашої держави характерними є такі взаємопов'язані тенденції: 1) розширення каталогу прав і свобод, закріплених на рівні Основного Закону; 2) новелізація традиційних конституційних прав, свобод і обов'язків; 3) пріоритетність не соціально-економічних, як це було раніше, а й громадянських та політичних прав і свобод; 4) орієнтація конституційно-правової регламентації правового статусу особи на міжнародні стандарти прав людини; 5) посилення гарантій основних громадянських і політичних прав і свобод і звуження гарантованості економічних, соціальних і культурних (духовних) прав; 6) звуження кола конституційних обов'язків; 7) посилення в цілому юридичних гарантій прав і свобод.

На думку Ю.Я. Коцан-Олинець, права громадянина – це права, які регулюють відносини індивіда з державою, у якій він розраховує на захист державою своїх прав і активне сприяння держави в їх реалізації.

Права громадянина пов'язані з фактом приналежності особи до визначеної держави. Права громадянина знаходяться під захистом тієї держави, до якої належить дана особа. До прав громадянина відносяться, наприклад, виборче право, право на об'єднання у політичні партії, право на участь в управлінні справами держави та інші [3]. Права людини – це істотні, невідчужувані права, які належать їй від народження. Вони можуть існувати незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні, а також незалежно від зв'язку їх носія з тією чи іншою державою [4, с. 5]. Права людини – це орієнтир, який дозволяє застосовувати «людський вимір» не лише стосовно держави, права, закону, правового порядку, а й до громадянського суспільства, оскільки ступінь його зрілості та розвитку значною мірою залежить від стану справ із правами людини, від обсягу цих прав та їх реалізації [2, с. 89].

При цьому, слід повністю погодитись С. С. Алексеевим, який підкреслював, що права людини з давніх часів традиційно розуміються в суголосі «особистісному» значенні – як статус чи природні, невід'ємні права і свободи особистості, індивіда [5, с. 642]. Слід також підтримати позицію П. М. Рабіновича, який наголошує, що у тих статтях Конституції України, де вжито термінологічний вираз «права людини» необхідно уточнити, що йдеться саме про права основоположні. Такі права, як відомо, нерідко ще називають «природними». Але ж останній термін може розумітися не тільки як права «соціально-природні», тобто такі, що зумовлюються суто біологічною природою людини. Проте таке розуміння «природності» прав людини, яке ще іноді можна зустріти навіть у вітчизняній літературі, видається помилковим. І не в останню чергу тому, що його можливі негативні соціальні наслідки історія людства продемонструвала надто переконливо. Між іншим, показово, що у жодному міжна-

родно-правовому акті прикметник «природні» («природжені») щодо прав людини не вживається [6, с. 67-68].

На нашу думку, в умовах ХХІ сторіччя, для якого характерним є ріст глобалізації, поступове нівелювання кордонів між окремими країнами, а також домінування економічних та політичних союзів незалежних держав, права людини, їх реалізація та захист, отримують колосальну актуальність. Адже саме для наведеної категорії характерним є зосередження уваги виключно на індивіді. У свою чергу, розвиток прав громадянина відбувається фактично під впливом інтересів окремої держави, що ставить індивіда на другий план. Останнє є несумісним з інтеграційними процесами, які на цей час панують як у світі, так і безпосередньо в нашій державі. З цього приводу О. Нелін наголошує, що для України захист прав людини як складова європейської інтеграції є одним з ключових напрямів її внутрішньої та зовнішньої політики, у реалізації якої беруть участь органи державної влади та органи місцевого самоврядування, громадськість, наукові установи, судові та правоохоронні органи [7, с. 9].

Слід підкреслити, що вже тривалий час Україна обрала для себе стратегію руху до вступу до Європейського Союзу. Так, наприклад, у 2017 році в повному обсязі набрала чинності Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. Згідно статті 14 зазначеної Угоди, що має назву «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод», в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема.

Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод.

Таким чином, реалізацію належних механізмів захисту прав людини в Україні та забезпечення їх відповідності стандартам Європейського Союзу слід назвати одними з головних пріоритетів подальшого розвитку нашої держави. У зв'язку з цим хотілось би звернути увагу на наступних ключових питаннях, що постають на цей час при реалізації конституційного захисту прав людини в Україні:

1. Визначення на рівні конституції країни основоположних прав людини ще не свідчить про ефективне забезпечення зазначених прав та їх належний юридичний захист.

Наприклад, деякі європейські держави, такі як Великобританія та Швеція, взагалі не мають конституцій у звичайному для країн Європи розумінні. Так, для Великобританії характерною є відсутність конституції у формальному та писаному вигляді. Фактично британську конституцію складає сукупність прецедентів, норм писаного права та доктринальних джерел, присвячених проголошенню прав і свобод людини. У Швеції також не запроваджено єдиного конституційного акту, а її конституцію формують чотири самостійні нормативні акти: Акт про престолонаслідування від 1810 року, Акт про свободу друку від 1949 року, Акт про форму правління від 1974 року та Акт про свободу вираження поглядів від 1991 року. Однак, незважаючи на наведену обставину, Великобританія та Швеція характеризуються дотриманням досить високого рівня захисту прав людини поряд з іншими економічно і соціально розвиненими країнами Європи.

Вищенаведені приклади є підтвердженням того, що європейські краї-

ни не завжди спираються на норми конституцій при формуванні доктрини захисту прав людини. Зазначена обставина обумовлена тим фактом, що більшість з цих країн перебувають у складі чисельних міжнародних організацій та економічних і політичних союзів, ключовими серед яких, безперечно, слід назвати Організацію Об'єднаних Націй та Європейський Союз. Саме міжнародні норми таких організацій та об'єднань, будучи належним чином ратифікованими, складають вагомий частину національного законодавства, в тому числі, і в частині захисту прав людини.

І. С. Загоруй доречно зазначає, що права людини – це загальна й рівна для всіх міра (норма) свободи (можливої поведінки), необхідна для задоволення основних потреб її існування, розвитку й самореалізації, яка в певних конкретно-історичних умовах визначається взаємним визнанням свободи суб'єктами правового спілкування (з іншими особами, суспільством і державою) і не залежить від її офіційної фіксації державою (права людини фіксуються міжнародними актами), хоча й потребує державного визнання й гарантування. Таке розуміння поняття прав людини, з урахуванням існуючих особливостей, якими охоплюються всі категорії прав – включаючи соціально-економічні, екологічні, хоча й не є універсальним, однак воно, на погляд вченого, розкриває смисли й призначення прав людини [8, с. 78].

М. М. Антонович, наголошує, що слід погодитись з тими науковцями, які вважають основними правами людини універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та конституціями держав. Це, в першу чергу, ті норми, які в науці міжнародного права називають *jus cogens*. Однак, за минуле століття цей перелік було значно розширено за рахунок економічних, соціальних та культурних прав, і, як постійно підкреслюється на Генеральній асамблеї ООН, всі права людини утво-

рюють єдине ціле. Виходячи з широкого розуміння «прав» як вимог, претензій, привілеїв та можливостей, на сучасному етапі права людини найдоцільніше сприймати як вимоги людей до своїх урядів для забезпечення своїх потреб та реалізації можливостей [9, с. 15].

Слід зазначити, що наявність в положеннях Конституції України широкого спектра норм, присвячених визначенню прав людини, безперечно, слід розглядати як фундаментальне підґрунтя для подальшого розвитку України як соціально орієнтованої держави. Тим більше, що відповідно до ч. 3 ст. 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. У свою чергу, належна реалізація зазначених конституційних гарантій є неможливою без відповідної зовнішньої політики країни, спрямованої на поступову та виважену імплементацію ефективних міжнародних норм у сфері захисту прав людини. Зазначена обставина викликана як особистісною спрямованістю прав людини, визнання яких повинне відбуватися поза межами інтересів окремо визначеної держави, так євроінтеграційною політикою, що характеризує на цей час подальший розвиток України.

2. Деякі положення Конституції України, що присвячені правам людини, мають декларативно виражену конструкцію, а тому, є малоефективними при їх подальшій реалізації на практиці.

Н. Л. Виноградова зазначає, що Конституція України загалом відповідає європейським критеріям, які є необхідними й достатніми для реалізації громадянами свободи вираження поглядів та функціонування громадянського суспільства. Однак час, що минув після подій Майдану, засвідчив, що й досі в країні майже не змінилися взаємовідносини держави та громадянського суспільства, глибина

та темпи процесу демократизації вітчизняного суспільного буття не відповідають очікуванням суспільства. Проблема полягає не лише у невідповідності системи державного управління викликам сьогодення. Драматичність ситуації полягає в тому, що значна частина конституційних положень не є суголосними сучасному менталітету українського народу, у якому навіть після подій Революції гідності й анексування території Криму продовжують химерно сполучатися риси комуністичної, феодальної та сучасної західної ментальності [10].

Як приклад декларативності окремих конституційних положень слід назвати ст. 24 Основного Закону України. Згідно цієї норми, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Таким чином, зазначена стаття Конституції України гарантує право жінок на рівні можливості в усіх сферах суспільного життя поряд з чоловіками. Реалізація цього права знайшла своє відображення в положеннях двох законодавчих актів – Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Однак, незва-

жаючи на наявність конституційної норми та спеціальних законів, реалізацію та захист права жінок на рівні можливості поряд з чоловіками, на практиці не можна вважати достатньо ефективними.

По-перше, незважаючи на існуючі позитивні кроки Уряду України, що спостерігаються в останні роки у сфері захисту прав жінок (наприклад, у 2017 році було відмінено наказ Міністерства охорони здоров'я України № 256 від 29.12.1993, яким закріплювався Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок), Кодекс законів про працю України і досить містить «стримуючі» для жінок положення, які стосуються їх праці у нічний час, підземних робіт, направлення у відрядження та ін. Крім того, навіть сама Конституція України у ч. 5 ст. 43 в певній мірі обмежує належну реалізацію права жінок на рівні можливості поряд з чоловіками у трудових відносинах. Нагадаємо, згідно цієї норми використання праці жінок на небезпечних для їхнього здоров'я роботах заборонено. До речі, така категорія як «небезпечні для здоров'я жінок роботи» в положеннях національного законодавства подальшого розкриття не отримала.

По-друге, спеціальний законодавчий акт, присвячений дотриманню принципу рівних прав та можливостей жінок та чоловіків – Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ігнорує в своїх положеннях регулювання питань проходження державної служби особливого характеру. Крім того, на рівні підзаконних актів для жінок і досі встановлені обмеження в частині доступу до великої кількості професій у секторі безпеки та оборони (у Збройних силах України, Національній гвардії України, службі цивільного захисту).

По-третє, незважаючи на те, що Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить розділ VI, прис-

вчаний відповідальності за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» передбачений розділ III, який має назву «Відповідальність за порушення законодавства про запобігання та протидію дискримінації», реальні дієві механізми притягнення порушників зазначених законодавчих актів до кримінальної, адміністративної або, навіть, дисциплінарної відповідальності відсутні.

Іншим прикладом декларативності окремих положень Конституції України слід назвати її частину 1 статті 43. Згідно наведеної норми кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У свою чергу, реалізація зазначеного права обмежується ч. 1 ст. 50 Кодексу законів про працю України, згідно якої нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. При цьому, застосування понаднормової праці, і відповідно винагороди за неї, досить жорстко стримується на рівні ст. 62 Кодексу законів про працю України. Так згідно цієї норми надурочні роботи, як правило, не допускаються, роботодавець може застосувати надурочні роботи тільки у виняткових випадках. Такими винятковими випадками є: (а) проведення робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків; (б) проведення громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку – для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування; (в) вико-

нання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення та ін.

3. Передбачений в Конституції України механізм забезпечення захисту прав людини негативно впливає на розвиток позасудового врегулювання спорів.

Так, наявність в Конституції України положень які гарантують кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) та визначають, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди (ст. 124) в певній мірі нівелює медіаційні процедури врегулювання окремих категорій спорів. Так, незважаючи на те, що наведені процедури є дуже популярними у розвинених країнах світу, ст.ст. 55, 124 Конституції України роблять не ефективним в нашій державі застосування арбітражних застережень у цивільних та трудових договорах. Зазначене, у свою чергу, звужує коло можливостей для осіб при відстоюванні ними своїх прав та законних інтересів.

Все вищевикладене свідчать, що незважаючи на закріплення в Конституції України широкого спектра положень, присвячених правам людини, реалізація зазначених прав на практиці стикається з певними складнощами. Усунення в майбутньому наведених у дослідженні проблемних питань, що постають на цей час при реалізації конституційного захисту прав людини, сприяло би подальшому посиленню авторитету Конституції України серед населення нашої держави та послужило би додатковим підґрунтям подальшої ефективної реалізації механізмів вступу України до лав Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. *Андрійів В. М.* Права та свободи людини і громадянина як визначальні категорії правничої науки. Форум права. 2006. № 3. С. 4-8. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06avmkp.pdf> (дата звернення 27.04.2018 р.)
2. *Орленко В., Орленко Л.* Еволюція прав і свобод людини // Вісник КНТЕУ. 2011. № 3. С. 89-100.
3. *Коцан-Олинець Ю. Я.* До питання про гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасне теоретико-правове узагальнення. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzi_zvru_2014_2_5.pdf (дата звернення 26.04.2018 р.)
4. *Кушніренко О. Г., Слінько Т. М.* Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Харків: Факт, 2001. 439 с.
5. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву: Поиски и решения. Москва: НОРМА, 2001. 752 с.
6. *Рабінович П. М.* Конституційні гарантії прав людини і громадянина: напрями удосконалення. Вісник Конституційного Суду України. № 1. 2011. С. 66-74.
7. *Нелін О.* Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. Юридична Україна. № 5-6. 2016. С. 9-14.
8. *Загоруй І. С.* Поняття «права людини»: теоретико-правові відходи до розуміння прав людини. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. Вип. 2. С. 66-82.
9. *Антонович М. М.* Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації Наукові записки. Т. 45. Політичні науки. 2005. С. 9-16. URL: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/2744/1/Antonovych_Evoliutsiia_poniattia_prav_liudyny.pdf (дата звернення 27.04.2017)
10. *Виноградова Н. Л.* Захист основних політичних прав і свобод людини і громадянина в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-01\(13\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-01(13)/3.pdf) (дата звернення 28.04.2017).

Спіщина Г. О. Конституційний захист прав людини як складова європейського вибору України

У статті розглянуті ключові питання, що стосуються конституційного захисту прав людини в Україні. Акцентовано увагу, що визначення на рівні Конституції країни основоположних прав людини ще не свідчить про ефективне забезпечення зазначених прав та їх належний юридичний захист. Обґрунтовано, що деякі положення Конституції України, присвячені правам людини, мають декларативно виражену конструкцію, а тому, є мало ефективними при подальшій реалізації на практиці. Зроблено висновок, що передбачений в Конституції України механізм забезпечення захисту прав людини негативно позначається на можливостях позасудового врегулювання спорів.

Ключові слова: права людини, права громадянина, конституційний захист, гендерна рівність, позасудове врегулювання спорів.

Спицына А. А. Конституционная защита прав человека как составная часть европейского выбора Украины

В статье рассмотрены ключевые вопросы, касающиеся конституционной защиты прав человека в Украине. Акцентируется внимание на том, что закрепление на уровне Конституции страны основополагающих прав человека еще не свидетельствует об эффективном обеспечении указанных прав и их надлежащей юридической защите. Обосновано, что некоторые положения Конституции Украины, посвященные правам человека, имеют декларативно выраженную конструкцию, а поэтому, являются малоэффективными при дальнейшей реализации на практике. Сделан вывод, что предусмотренный в Конституции Украины механизм обеспечения защиты прав человека отрицательно сказывается на возможностях внесудебного урегулирования споров.

Ключевые слова: права человека, права гражданина, конституционная защита, гендерное равенство, внесудебное урегулирование споров.

Spitsyna H. Constitutional protection of human rights as a component of Ukraine's European choice

The article deals with the key issues concerning the constitutional protection of human rights in Ukraine. Attention has been drawn to the fact that the consolidation of fundamental human rights at the level of the country's constitution does not indicate on effective enforcement of these rights and their proper legal protection. It is substantiated that some provisions of the Constitution of Ukraine relative to human rights are declarative, and therefore, ineffective in practical application. It is concluded that the constitutional mechanism of the protection of human rights in Ukraine negatively affects the possibilities of out-of-court settlement of disputes.

Key words: human rights, citizen's rights, constitutional protection, gender equality, out-of-court settlement of disputes.

